

OSMANLI DEVLETİ'NİN İSKÂN SİYASETİ VE YERLEŞİM BİRİMLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Arş. Gör. İsa KALAYCI

Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Yrd. Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA

Kafkas Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Özet

Başlangıçta Batı Anadolu'da bir uç beyliği olarak kurulan Osmanlı Devleti, diğer Türk Aşiretlerinin de desteğiyle devletleşme sürecine girdi. Aşiret gelenekleriyle devleti yönetmek çok zor olduğu için, Kayı Hanedanı bazı geleneklerini değiştirerek yazılı hukuk kurallarını uygulamaya başladı. Bu durum konar-göçerlerin yerleşik hayata geçmelerini de kapsıyordu. Fakat ananelerine sıkı sıkıya bağlı olan Türkmenler için 'yerleşmek' uzak bir kavramdı ve bu durum yönetim-reaya gerginliğine zemin hazırladı. Çünkü devlet için bazı kabilelerin iskânları; fetihlerin doğal bir sonucu olduğu kadar, ekonomik istikrarın ve kentleşmenin de gereği idi. Bu nedenle "Eşitler Arasında Birinci" olan Osmanlı Beyi, bir taraftan tebaasını iskân etmeliydi, diğer taraftan ülkenin büyük ölçüde gıda ve hayvan ihtiyacını sağlayan konar-göçerlerin serbest hareketlerine göz yummalıydı. İşte bu ikilem Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar sürüp-gitti.

Bu çalışmada; Osmanlı Devleti'nin uyguladığı iskân politikalarına değinirken, devletin uzun ömürlü olmasında etkili olan bazı faktörler de bilgi ve belgelerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İskân, Aşiret, Göç, Yörük, Türkmen.

AN EVALUATION ON SETTLEMENT POLITICS OF OTTOMAN STATE AND LOCATIONS

Abstract

Ottoman State, which was founded as a principality in Western Anatolia, entered in the process of becoming a state with other Turkish tribes' support. Since it was difficult to rule a state with the tribal conventions, they began to apply written rules of law changing some conventions of Kayı Dynasty. Thus, unsettled people began to adopt a sedentary life. However, it resulted in tenseness between ruler and subject, because the concept of adopting 'a sedentary life' was distant for the Turkmens who were strictly attached to the conventions. Yet the settlement of some tribes for the state was a must for the economic stability and urbanization as well as natural consequences of the conquests. Therefore, Ottoman ruler, 'First Among the Equals', while settling its people, had to overlook free motion of unsettled people who supplied food and livestock needs. This dilemma continued from the foundation of Ottoman State until its subversion.

In this study; at the same time when touching to settlement policies which applied by the Ottoman State, some factors which had effected to being long-lived of the state are tried to explain refer to information and documents too.

Key Words: Settlement, Tribe, Migration, Yoruk, Turkoman.

Giriş

İnsanoğlu, kendini güvende hissedebilmek, rahat bir yaşam sürebilmek ve mevcut durumu sonraki kuşaklara aktarabilmek için tarih boyunca mücadeleler vermiştir. İnsanın doğasında var olan başka bir insana ihtiyaç duygusu, onu toplum ile ilişkiler kurmaya zorlamıştır. Bu ilişkinin kurulabilmesi için de “yerleşmek” en önemli etkenlerden biri olmuştur.

Osmanlı Devleti, aşiretlerin bir araya gelmesiyle kurulmuştu. Zamanla fethedilen edilen toprakların artmasıyla birlikte buna paralel olarak Türk aşiretlerinden sağlanan askeri ihtiyaç da fazlaştı. Bursa'nın fethinden hemen sonra Çandarlı Kara Halil'in teklifiyle bin kişilik yaya ve bin kişilik müsellemler birliklerinin oluşturulmasıyla askeri ihtiyacı karşılama yolundaki sistemli ilk adım atılmış oldu (Saydam, 2009: 14). Yaya ve müsellemler birliklerinin kurulması, devlet ile aşiretler arasında sıkı bir bağa imkân tanırken; aşiretleri, Orta Asya'dan beri süregelen göçebe alışkanlıklarını bırakmaya zorlamıştır.

Osmanlı'daki iskânlar Batı Anadolu'dan başlamış, daha sonra Balkanlar, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Kafkaslar ve Arap Yarımadası olmak üzere fetihleri takip etmiştir. Kuruluş ve yükselme dönemlerinde daha çok aşiret iskânlarıyla, gerileme ve duraklama dönemlerinde dış göçle gelen muhacirlerin iskânlarıyla uğraşmıştır (BOA, A.MKT, MHM, 309/44, 17 Ra 1281). Dolayısıyla XVIII. yüzyıla kadar harap ve hâli arazilerin şen ve âbâd edilmesine çalışılmıştır. XVIII. Yüzyılla birlikte mevcut arazilerin ve imkânların paylaşılması söz konusudur. Tanzimat'ın ilanıyla birlikte titizlikle konar-göçerlerin iskânına başlanması da bir dönüm noktasıdır.¹ Bu doğrultuda Osmanlı yerleşme politikaları; “dışa dönük iskân”, “içe dönük iskân” ve “dâhildekilerin yerlerinin değiştirilmesi” şeklinde tasnif edilebilir.

İskân konusu genel olarak değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti'nin şu dört faydayı hedeflediği gözlemlenir: Bölgeyi Türk-İslamlaştırmak, düzenli asker ihtiyacını karşılamak, üretimde sürekliliği sağlamak ve vergi kontrolünü elinde tutmak.

Osmanlı Devleti'nin iskân politikasını şekillendiren iki önemli faktörden biri Türk, diğeri İslam Kültürü'dür. Zira Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen Türkler; ülke birliğine önem vererek bu uğurda mücadele etmiş ve toplum arasında sınıf farkı gözetmemişlerdir (Öztürk, 2001: 137). Böylece toplumun her kesimine eşit ve adaletle muamele edileceği mesajı verilmiştir. Ayrıca, yeryüzünü bir Türk devleti ve kağanlarını da bütün insanlığın hükümdarı olarak düşünmeleri, hâkimiyet altına aldıkları toplumlara baskı altına alarak asimile etmek yerine, hoşgörü ile insanca yaşamalarına imkân tanımalarını sağlamıştır (Ögel, 2001b: 59). İslam dininin hoşgörü anlayışı bu yönüyle zaten Türk Kültürü'yle birebir örtüşmekteydi.

Yerleşim konusunda ise Türklerin, Asya ve Avrupa kıtalarına dağıldıkları zaman yeni iklim şartlarına kolayca uyum sağladıkları, köy ve kasaba ekonomik

¹ Tanzimat'ın ilanından sonra aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmelerine daha fazla önem verilmiştir. Bu uygulamayla nüfus sayımı kolaylaşacak ve vergi toplama işi basitleşecekti. Bkz: BOA, MVL, 230/23, 17 Ca 1266.

faaliyetlerine uygun şekilde yerleşik medeniyete geçmekte zorluk çekmedikleri görülür (Kafesoğlu, 1957: 51).

Yerleşik Türk- İslam Kültürü'ne verilebilecek en iyi örneklerden biri olarak; "Osmanlı Devleti, dört yüz çadırdan mı yirmi milyon km²'lik bir alana hükmetmişti?" şeklindeki sorunun cevaplanabilmesi, ancak Osmanlı iskân politikasının daha iyi anlaşılmasıyla mümkün olabilir. Bu hususta Fuat Köprülü: "*Osmanlı Devleti'ni sadece 400 çadır halkından oluşan göçebe veya yarı göçebe küçük bir aşiretten çıkmış farz etmek ve Osmanlı Devleti'nin kuruluşu gibi çok büyük bir tarihi hadiseyi yanlış ve ibtidai görüşe dayanmak suretiyle izaha çalışmak yanlıştır*" (Köprülü, 1988: 10) diyerek çok yerinde bir tespitte bulunmuştur. Zira Selçuklu Devleti inkıza yüz tuttuğu esnada Anadolu'yu istilaya başlayan Moğolların önünden kaçan Türkmen boyları, Batı Anadolu'ya, yani Bizans İmparatorluğu hududuna yığılmışlardı. Bundan dolayı bu bölgede üç milyondan fazla Türkmen toplanmıştı (Turan, 1999: 304).

1. Osmanlı İskân Siyaseti ve Önemi

Osmanlı Devleti'nin fetihlerinde İslamî bir anlayış olan '*gaza*' benimsenmişti. '*Gazi Bey*'ler ve '*Beylerbey*'ler Allah rızası için gazalar ederek, din ve devlete layık sayısız hizmetlerde bulunmakla devleti yüceltirken; ulu hakan da hizmetleri karşılığında fethettikleri memleketlerden kendilerine köy ve tarlalar verirdi (Danışman, 1993: 41).

Osmanlılar fethedilen bir bölgeyi yönetmek için biri askeri sınıftan ve sultanın yürütme yetkisini temsil eden '*Bey*'; diğeri ulema kökenli ve sultanın yasal yetkisini temsil eden "*Kadı*" olmak üzere iki kişi görevlendirmiştir. Bey, Kadı'nın hükmü olmadan hiçbir ceza veremezdi. Buna mukabil Kadı da hiçbir kararını Bey olmaksızın kendisi icra edemezdi (İnalçık, 2003: 108).

Osmanlıların kuruluş devrine bakıldığında, batıya doğru bir yayılma politikası içerisinde oldukları ve yeni fethedilen memleketlerin Türkleştirilmesinde yerleşik halka nazaran daha disiplinli ve daha savaşçı bir yapıya sahip olan konar-göçerlerin kullanıldığı görülür. Nitekim 1357'den başlayıp, I. Beyazid döneminde de artarak devam eden Türkmen nakilleri, Rumeli'de önemli miktarda yerleşik Türk nüfusu meydana getirmiştir (Yediyıldız, 1993: 296).

Süleyman Paşa Rumeli'deki kaleleri zaptettikçe Orhan Bey'e: "*Rumeli şehir ve kalelerindeki Hristiyan aileleri Karesi vilayetine geçirip, onların yerine de Anadolu'nun güneyinden göçebe Türkmen, gönüllü Gaziyan, fisebilillah gaza eden Dervişan ve kendi arzusuyla gelip yerleşmek isteyen köylüleri gönderip iskân eylemek gerek.*" demiştir. Orhan Bey de bu kıstaslardaki aileleri Rumeli'ye göndererek iskân etmiştir (Ünal, 1981: 25). İşte bu siyaset Osmanlı iskânlarında en çok kullanılan metot olmuş ve devletin yıkılışına kadar sürmüştür.

Osmanlı iskân siyaseti Balkanlarda adeta sosyal bir inkılâbın temsilcisi olmuştur. Çünkü fethedilen bütün toprakların rakabesi (mülkiyet hakkı) devlete mal olmuş, daha sonra senyöriyal haklar kaldırılmıştır. Böylece senyörlerin ve manastırların köylü üzerindeki angarya ve imtiyazları lağvedilmiştir. Ayrıca vergi ödemelerinde sağlanan kolaylıklar başlı başına bir inkılâp olmuştur (Yücel, 1992:

81). Bu siyasetin uygulanabilmesi için ise bir otorite şarttı ve bu otoriteyi Türk askeri, güven uyandırarak sağlamıştır. Fethedilen bölgenin ahalisi kanunlar çerçevesinde günlük işlerini emniyetle ve herhangi bir baskıya maruz kalmadan yürütme imkânına sahip olduğundan, resmi makamların haksızlık veya keyfiliklerinden şikâyet edildiği pek az olmuştur (Eldem, 1994: 320). İşte Balkanlara yerleştirilen bu Türkler, Osmanlı Devleti'nin Rumeli bölgesini şenlendiren ve koruyan evlad-ı fatihânlardır (Şimşir, 1992: 47). Bugünkü Bulgaristan, Sırbistan, Kosova, Makedonya, Bosna gibi yerlerdeki Türkler, yine bu siyasetle meskûn olanların bakiyeleridir.

Diğer taraftan Osmanlı fetih siyasetinin başarısında "*istimâlet*" (hoşgörü) çok önemli bir yere sahiptir. Bu sistemin ilk aşamasında fethedilecek bölgenin ileri gelenleriyle müttefiklik tesis edilirdi. Ancak sadece müsamahalı yaklaşımla kalıcı olunamayacağından, sistemli bir iskân politikası uygulanmalıydı (Pamuk, 2004: 24). Bu ise çoğu zaman seksen-yüz yıllık bir hoşgörü süresini kapsayabilmekteydi (İnalçık, 2002: 155). Yeni fethedilen yerlerin nüfus açısından şenlendirilmesi amacıyla iskân edilenlere geniş imkânlar sağlanırdı. Bu durum bir çeşit sürgün olarak düşünülebilir. Ama "*nefy*" adı verilen cezalı sürgünler (Pamuk, 2004: 29) ile iskân için yerleştirilen sürgünleri birbirine karıştırmamak gerekir.

Osmanlıların yerleşmeleri tam bir plan ve program dâhilinde yapılırdı. Örneğin Timurtaş Paşa'nın oğlu Yahşi Bey, Şile Hisarı'nı fethettiğinde, Sultan Yıldırım Bayezid Boğazkesen'in üst yanında Yenihisar adıyla anılan bir kale yaptırmıştır. Bu kale Karadeniz tarafından gelen ve izinsiz geçmeye çalışan Hristiyan gemilerinin güzergâhına set olmuştur (Solakzâde, 1989: 87). Görünüşte basit bir mimari öge gibi bu hisar, Osmanlıların fetih konusunda izledikleri yöntemin isabetliliğini göstermektedir.

Balkanlarda takip edilen hoşgörü politikası neticesinde hem Osmanlı hanedanının nüfuzu artıyor hem de İslamiyet yayılıyordu. İslamiyet'in Balkanlarda yayılması askeri güçten (kılıçtan) daha ziyade, Osmanlıların sosyal alanda gösterdiği hoşgörünün bir sonucuydu. Bu hoşgörü anlayışı sadece kuruluş döneminde değil, sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Örneğin "*1806-1812 Harbi başlarında Ruslar, çeşitli vaatlerle ve cebren iki binden fazla Bulgar'ı yurtlarından kopararak Eflak-Boğdan taraflarına yerleştirmişler ve olaya iltica süsü vermişlerdi. Aradan bir müddet geçince Bulgarlardan her biri bir mahalde sefalet ve hakaretlere uğrayarak feryad-ü figan etmişler ve neticede tekrar yurtlarına dönmek için Osmanlı Devleti'ne başvurmuşlardır. Kendileri hakkında verilen fermanla tamamı affedilerek eski yerlerine dönmelerine müsaade edilmiştir.*" Ayrıca Rus istilasıyla harap olan yerlerin yeniden şen ve mamur edilmesi hususunda Osmanlı Hükümeti gerekli girişimlerde bulunmuştur (Şentürk, 1992: 145). Osmanlıya duyulan sevgi ve saygının kaynağı işte bu anlayıştır.

İstanbul'un fethinden sonraki süreçte birçok alanda görülen atılım, iskân konusunda da kendini göstermiştir. Başkentin İstanbul'a nakledilmesiyle birlikte bu şehir, Osmanlı'nın idare ve kültür merkezi haline gelmiştir. Nitekim burada yetişen idareciler tayin oldukları yerlere İstanbul'daki yaşam tarzlarını da beraberlerinde

götürmüşlerdi. Bundan dolayı İstanbul dışındaki bazı şehirlerde “İstanbul Kültürü”nün özelliklerini görmek mümkün olmuştur. Buralarda Türk şehirciliği uygulanmaya başlanmıştı. Bayındırlık işleri devletin iç meselesi sayılıyor ve her yerin mamur olması için gayret gösteriliyordu (Karal, 1998: 264).

“Osmanlı’da istimâlet yoluyla itaat edenlere mülkler ve kentler verilerek istimâletin gereklerine riayet edilirdi... Eyyam olurlardı ki kefereden bin kişi imana gelirdi. Fethedilen her memlekette o yörenin halkını incitmezler ve aman verirlerdi. Fethedilen yerin hatunlarını, kızlarını ve oğlanlarını hoş tutarlardı. Bu yüzden Osmanlı Türklerinin ayak bastığı her yerde oranın halkı Müslümanlarla iyi bir ortam da bulundular, hatta birçoğu Müslüman oldu.” (Şentürk, 1992: 8). Tüm bunları yaparken geleneklerine bağlı kalan Osmanlıların reaya davranış şekillerini Selçuklulardan aldıkları görülür. Çünkü tebaaya nasıl davranılması gerektiğini XII. yüzyılda yaşamış olan büyük devlet adamı Nizamülmülk: *“Reayanın şahsını, malını, oğlunu, emlak ve eşyasını emniyet altında tutacak kadar vergi alınmalıdır. Reaya sultanın dergâhına gitmek isterse, halini anlatmak isterse onları bundan alı koymasınlar”* (Nizamülmülk, 1999: 23) diyerek yöneticilere tavsiyede bulunmuştur.

Osmanoğullarının fethettikleri yerlerde, önceki hâkimlerin aldığı vergilerden daha az oranda vergi almaları, bölge insanının güvenliğini sağlamaları ve adem-i merkezîyetçilik anlayışıyla bölge halkına ferah bir yaşam sunmaları bunun açık bir delilidir. Özellikle de vatandaşların en büyük sorunu olan vergi konusundaki müsamahakâr anlayış, Osmanlı’yı altı asırdan fazla ayakta tutan en önemli faktörlerden biri olmuştur.

Osmanlı’nın genel iskân siyasetinde ülkenin her köşesini mamur ve şen etmek düşüncesi vardı. Bu düşüncüyü gerçekleştirmek için kullanılan bir metot da; ordunun yanı sıra ilerleyen dervişlerin boş ve ıssız yerlerde iskân amaçlı zaviyeler tesis etmesiydi. Bir zaviye kurulduktan sonra etrafında yavaş yavaş o zaviyenin merkez olduğu bir iskân topluluğu oluşuyordu. Bu yeni iskân birliği çok defa bir tarikat mensubu olan zaviye kurucusunun ismini taşımaktaydı (Orhonlu, 1967: 95). Dervişlerin devlet ile halk arasında kolonizatörlük yaptığı göz önüne alınırsa bu yerleşim birimlerinin sosyal hayatta ne derecede büyük rol oynadığı daha iyi anlaşılabilir.

Devletin planlı olarak yaptığı yerleştirme hareketlerinden bir diğeri de sürgündü. Devlet lüzum gördüğü yerlere iskân yapabilmek için mükellefiyeti olmayan halkı buldukları yerden kaldırıp başka bir yere nakledebilirdi (Orhonlu, 1967: 95). Bu uygulamanın pratikte devlete iki yararı vardı; birincisi tarım faaliyetlerinin artırılması, ikincisi bölgede asayişsizliğe sebep olan grupların kontrol altında tutulmasıdır. Bu pragmatist (faydacı) yaklaşım uygulanırken özellikle merkeze uzak olan bölgelerin Türk-İslamlaştırılması için devlet ricalinin iskân edilmesine özen gösterilirdi. Sakin yerlerde ise genelde emekli olanlar yerleştirilirdi. Örneğin Rodos’taki yaşlı askerlerin tekaüde sevk edilmeleri üzerine, kendi istekleriyle adada kalmışlar ve buraya Anadolu’dan da Müslümanlar naklolunarak adanın tamamı İslamlaştırılmıştır (Balducci, 1987: 14).

Öte yandan derbentler de Osmanlıların kullandığı stratejik iskân yerlerinden

birdir. Derbentlere iskân yoluyla hem başıboş-yurtsuz kimseler toprak sahibi yapıyor hem de boş araziler ziraata açılıyordu. Aynı zamanda önemli geçitlerde bir emniyet sistemi tesis edilmiş oluyordu. (Orhonlu, 1967: 95).

Kısaca: konar-göçerlerin harap ve hali alanlara yerleştirilmesi; yerlerini terk eden ahalinin eski yerlerine yerleştirilmesi; yaylak ve kışlakların meskûn hale getirilmesi; nefy veya normal sürgün yoluyla iskânlar yapılması ve kendiliğinden gerçekleşen yerleşmeler Osmanlı'nın genel iskân siyasetini oluşturmaktadır.

2. İskân Bakımından Şehirler

Sınaî, ticarî faaliyetlerin yoğunluk kazandığı, siyasî, idarî, askerî ve dînî işlerin görüldüğü ve bütün bu işler için gerekli alt yapıların gerçekleştirildiği ve halkın buna göre teşkilatlandığı yerleşim alanlarına “şehir”, buralarda yaşayanlara da “şehirli” denir (Yediyıldız, 1999: 441).

Eskiden beri Türklerin, hiçbir yabancı tesiri olmadan dahi şehirler kurdukları ve normal bir yerleşmenin bütün gereksinimlerini yerine getirdikleri görülür (Kafesoğlu, 1957: 52). Osmanlılar da Türk şehirciliğinin en güzel örneklerini sergilemiş ve egemenlikleri altına aldıkları şehirlerin yerli halkına büyük bir serbestlik tanımışlardır. Böyle uzlaşmacı bir politikanın izlenmesiyle mevcut yapı korunduğu gibi, yeni yapılar da Türk ve İslam mimarisıyla yeniden şekillendirilmiştir.

Osmanlı şehirleri genellikle on bin kişiden az nüfusun bulunduğu yerleşim birimleriydi. Hatta nüfusu beş yüz kişiden ibaret olan şehirlere de rastlanmaktaydı. Ülkede şehirli nüfusu daha fazla artmasını önlemek amacıyla kırdan kente yönelik göçler engellenmeye çalışılmıştır (Saydam, 1999: 209). Bu zirai üretimin sekteye uğramaması için alınan tedbirlerden biridir. Diğer taraftan şehirlerin kuruluşu ve gelişimi bir kısım sosyal tesislerin inşası ile yakından alakalıydı. Nitekim şehirlerde kurulan imaretler, ihtiyaç sahibi her inanç ve milletten kimselerin buralara akın etmesine yol açmıştır. Ayrıca dini eserler, medrese, han, hamam, hastane, çarşı, fırın, boyahane, salhane, suyolları ve kanalizasyon gibi bir şehrin oluşmasında rol oynayacak tesislerin yapılması bölgeye göçü artıran unsurlardandır (Halaçoğlu, 1998: 103). Şehir ahali genellikle ticaret, endüstri ve benzeri işleri yapan, geçimini ve kazancını böylece sağlayan kimselerden oluşmaktaydı (Yediyıldız, 1993: 381).

Fiziki bakımdan şehirdeki en belirgin mekânlar; şehir merkezinde bulunan ve “meydan” adı verilen alan, Cuma Camisi, çarşı, bedesten, surlar, kışlalar, ana caddeye çıkan sokaklar ve nihayet mahallelerden oluşmaktaydı (Saydam, 1999: 209).

Osmanlı şehir anlayışında mahalle, şehrin temel sosyo-fiziki birimiydi. Çünkü şehrin kuruluşu hem ictimai hem fiziki bakımdan mahallelerin teşkil edilmesi ile başlıyordu. Genel manada mahalle şöyle de tanımlanabilir; birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerdir. Osmanlılardaki tanımıyla ise mahalle: aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte ikamet ettikleri şehir kesimidir (Ergenç, 1995: 145). Mahallenin merkezi ve toplanma yeri, yanında imamın evinin de bulunduğu cami ya da mescit idi (Öztürk, 2000: 202). Dolayısıyla Osmanlı

şehrinin gelişimi, merkezinde bir caminin yer aldığı mahallelerin kurulmasıyla gerçekleşiyordu. Mahallelerden sonra da ihtiyaçlara göre diğer kuruluşlar tesis ediliyordu. Osmanlı mahallelerini de aile hayatının yaşandığı mahalleler ve ticari sektör mahalleleri olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür (Öztürk, 2000: 202-203).

Osmanlı şehirlerinde genellikle Zimmîler kenar semtlerde yaşarlardı. Ancak bazı Osmanlı şehirlerinde Müslim-gayrimüslim nüfusun beraber yaşadıkları mahalleler de bulunmaktaydı. Fakat Zimmîlerin Müslümanlarca kutsal sayılan bazı bölgelere yerleşmeleri fermanlarla yasaklanmıştı. Örneğin; 1581 tarihli bir fermanla zimmîlerin İstanbul'da Eyüp Sultan Sempti'nde ikametleri yasaklanmıştı (Bozkurt, 1989: 18). Yine 1729 tarihli bir fermanla Müslümanların evlerini Hıristiyanlara satmaması istenmiştir (Bozkurt, 1989: 19).

3. Osmanlı Evleri

İskân konusu anlatılırken Osmanlı evleri hakkında bilgi vermenin yerinde olacağı kanaatindeyiz. Bu bağlamda her devlette olduğu gibi Osmanlı'da da tek tip bir ev yapısından söz etmek mümkün değildir. Genel olarak Anadolu evlerinin özelliği, sadeliğinde ve dekorasyonu ile sair aksamının tahtadan olmasındandır. Evler, İslami kültürün etkisiyle genelde iki bölümden ibarettir: aile hayatının geçtiği "haremlik" ve kabul salonu olan "selamlık" tır (Balducci, 1987: 15). Bu ev yapısı İslam kültürünün Osmanlıya bir yansıması olmakla birlikte Türklerde var olan misafirperverlik duygusunun bir tezahürüdür.

Haremlik-selamlık şeklindeki evlerde gençler söze karışmadan merkezdeki yaşlıların bilgece sohbetlerini "loca" denilen yerden dinlerlerdi. Yine bu hoş sohbeti dinlemek isteyen kadınlar için de "galeri" kimliği taşıyan yerler vardı (Akın, 1990: 236). Evlerdeki balkon için "ayaz", "ayazlık", "artırma", "bakacak", "dizme", "gezemek", "güneşlik", "koç", "kaş", "sündürme", "yağlaman", "yazla", "yazlık", "yellik", "yertme", "yetme", "yürüdüm" gibi eski Türkçe kelimelerin kullanılması, Osmanlı balkon ve ev kültürünün Orta Asya'dan beri süregeldiğini gösterir. Göçebelikten yerleşik hayata geçmenin etkisi "otağ" kelimesinin yerleşik hayatta "oda" şeklinde kullanılmasından anlaşılabilir. Yine Anadolu'daki bu evlerin bir dış avlu settiyle çevrilmesi Orta Asya kültürünün etkisine bir örnektir. Çünkü bu evlere "tamlığ" yani duvarlı ev denirdi. "Dam" kelimesi ise "avlusuz ev" anlamında kullanılırdı. Avlunun çitle çevrilmiş olanına "avla" adı verilirdi (Ögel, 2000: 19, 23, 27).

4. Osmanlı İdari Taksimatı ve Yerleşim Birimleri

Küçük bir beylik olan Kayı Boyu Rumeli'ye geçip, İstanbul'u fethettikten sonra bir dünya devleti haline gelmişti. Bu büyümenin elbette ki belirli bir plan-program dâhilinde yürütülmesi gerekmektedir. Nitekim Osmanlılar coğrafi saha olarak genişleyince, merkeze bağlı idari birimler kurmaya ve bunların başına yöneticiler tayin etmeye başladılar (Başar, 1997: 1). Merkezi idarenin dışında kaldığı için bu bölgelere taşra denilmekteydi.

Osmanlı Devleti'nde taşra idaresi aşağıdan yukarıya doğru; köy (karye),

nahiye, kaza, sancak (liva), eyalet şeklinde teşkilatlanmıştı (Halaçoğlu, 1998: 83). Kendisine bağlı köylerle birlikte nahiyelerin birleşmesiyle kazalar oluşuyordu. Kazaların birleşmesiyle sancaklar ve sancakların birleşmesiyle de eyaletler meydana geliyordu. Bununla birlikte devletin kuruluş yıllarında eyalet, vilayet, liva, kaza ve nahiye tabirlerinin birbiri yerine kullanıldıkları da görülmektedir (Başar, 1997: 1).

İdare hususunda da Osmanlının, Orta Asya Türk devlet geleneğindeki özelliklere haiz olduğu göze çarpar. Zira Orta Asya Türklerinde devlet düzeni “orta”, “doğu” ve “batı” şeklindeydi. Çünkü “kut” anlayışı gereğince devletin gerçek sahibi kağan idi. Bu sebeple de devlet teşkilatı merkezdeki kağandan başlayıp, doğuya ve batıya doğru yelpaze şeklinde iki uçlu bir genişleme gösteriyordu (Ögel, 2001a: 47). Osmanlılarda da benzer bir durum söz konusudur. Ayrıca padişahlık kavramında kut anlayışının izlerini görmek mümkündür. Çünkü halkın nazarında padişah; Allah’ın izniyle tahta çıkmış ve Allah’ın dinini koruyup yaymak için çaba sarf eden bir şahıstır. Padişahların gaza anlayışını benimsemiş olmaları bunun bir ispatıdır.

4.1. Eyalet

İlk Osmanlı eyaletinin Rumeli adıyla 1363 tarihinde kurulduğu araştırmacı-tarihçilerin birçoğu tarafından kabul edilmektedir. 1393 Yılında I. Beyazıd, Timurtaş Paşa’yı Ankara’da Anadolu Beylerbeyi olarak atayınca “Anadolu Beylerbeyliği” de kurulmuştur. Bu iki beylerbeylik devletin bel kemiğini oluşturmuştur (Öztuna, 1996: 1089). Daha sonraki dönemlerde fetihlere bağlı olarak eyaletlerin sayıları artmıştır. Bu eyaletlere “Beylerbeyi” adıyla idari görevliler atanmıştır (Kaymaz vd., 1977: 515). Beylerbeyiler kendi bölgelerinde bütün umur-ı siyasetle hükümdarın temsilcisi olmak, beylerbeyi divanında askeri davaları halletmek, bölgesindeki güvenliği sağlamak, tımar tevcihi ve terakkilerini yürütmek gibi vazifeyle mükellefler (Halaçoğlu, 1998: 85).

XVII.-XIX. Yüzyıllar arasında Osmanlı yönetiminde ismi geçen eyaletler şunlardır: Anadolu,² Rumeli,³ Karaman, Bosna, Kaptan Paşa, Bedun, Tamşuar, Kıbrıs, Şam, Trablus Şam, Halep, Diyarbakır, Kars, Erzurum, Sivas, Zülkadriye, Çıldır, Trabzon, Rakka, Bağdat, Musul, Van, Şehrızor (Aynî Ali Efendi, 1962: 178-182), İstanbul, Mısır, Yemen, Cezayir, Irak-ı Acem, Küçük Nogay, Trablusgarp, Basra, Habeş, Tunus Bahriye, Sohum, Dağıstan, Şirvan, Tiflis, Erdelan, Pelengan, Dinever, Kürdistan, Lahsa, Faş (Poti), Kefe, Lori, Tumanis, Şemahı, Revan, Gori, Gence, Yanık, Eğri, Kanije, Özü, Nahcıvan, Azak, Batum, Mora, Ramazan (Adana), Sayda, Varad, Yanova, Uyvar, Kamaniçe ve Girit Eyaleti (Öztuna, 1996: 1089-1097). Bu eyaletlerin⁴ sayısı fetihlere veya toprak kayıplarına göre; devletin takip ettiği askeri, sosyal ve

² Yedi yüz otuz kılıçtır; yüz doksan beşi zeamet ve gerisi teskereli ve teskeresiz tımandır (Evliya Çelebi, 1996: 143).

³ Yirmi dört sancaktır. Bkz: (Öztuna, 1996:1089)

⁴ Tanzimat Reformları ile eyaletin adı değiştirilerek “vilayet” yapılmıştır. Sancaklar da liva adını alarak vilayetin alt birimi olarak örgütlendi. 1864 Vilayet Nizamnamesi ile Avrupa’da on vilayet, kırk dört sancak; Asya’da on altı vilayet, yetmiş dört sancak oluşturuldu (Sansar, 2002: 910).

ekonomik politikalara göre değişmiştir.

4.2. Sancak

Osmanlı idari sisteminin üst birimi olan eyaletler sancaklardan (livalardan) meydana geliyordu. Sancakların başında “*Sancakbeyi*” bulunurdu. Sancakbeyi de beylerbeyi gibi *seyfiyedendi* (Yediyıldız, 1993: 473). Tanzimat sonrası süreçte livaların idaresine mutasarrıflar atandı. Bunların başkanlığındaki idare meclislerinde; idarî, malî, bayındırlık, eğitim, tarım, ticaret ve içtimaiye ait işleri ve idari uyumsuzluk sorunları görüşülüp karara bağlanırdı (Ortaylı, 2000: 80). Yine bu meclisler; kurulması öngörülen belediye daire ve meclislerinin kararlarını, faaliyet ve giderlerini kontrol eden unsur olarak da görevlendirilmiştir. Ayrıca Bâbîâlî'nin onayı ile vergi salınması ve toplanması gibi işlerden de sorumlu tutulmuşlardır.

Osmanlıda 500 köyü olan bir sancağın 200–300 köyü tımara ayrılıp, yararlılığı görülenlere verilirdi. Geri kalanı has sayılarak gereğine göre şehzadelere, vezirlere, beylerbeyilerine, mirlivalara ve ileri gelen devlet ricaline pay ayrılır, sonra da kalanı “*Hass-ı Hümayun*” adıyla devlet hazinesine bırakılırdı (Ortaylı, 2000: 72).

4.3. Kaza

Osmanlı yönetim hiyerarşisinde sancaklardan sonra gelen idari birimlerdir. Kazalarda yargı alanında olduğu kadar mülkî ve beledî alanlarında da görev ve yetkileri olan bir kadı vardı. İlmiye sınıfından gelen kadılar, kazaları dâhilindeki nahiyelere, o mıntikanın ulemasından bir “*nâib*” tayin ederdi (Yediyıldız, 1993: 473). Kazalar daha sonraki dönemlerde kaymakamlar tarafından yönetilmeye başlamıştır (Ortaylı, 2000: 80).

Osmanlıdaki her kaza, kırk ile üç yüz arasında değişen sayılarda köyü ihtiva ederdi (Saydam, 1999: 32). 1864 ve 1871 vilayet nizamnamesiyle Kaza İdare Meclisleri kuruldu. Başkanlığını mutasarrıfın yaptığı bu meclisin; mal müdürü, tahrirat kâtibi, kaza hâkimi, müftü ve gayr-ı müslim cemaatin ruhani reisleri gibi tabii üyeleri vardı. Üyelerin ikisi Müslim ikisi ise gayri Müslim olmak üzere toplam dört kişiden oluşmaktaydı.

Kaza Meclisleri'ndeki teşkilatlanma Tanzimat ve Islahat fermanlarının etkisiyle oluşturulmuştu. Kaza Meclisleri'nin görevleri ise; idarî davaları, kaza gelir–giderleri, mîrî malların yönetimi ve korunması, yerel sağlık için tedbirler, beledî tesisler ile köy yollarının yapım ve onarımı gibi konuları görüşüp, karara bağlamaktı (Ortaylı, 2000: 82).

4.4. Nahiye

Nahiyeler kazaların alt birimleri olup, kırsal yerleşim merkezleri olmakla birlikte şehir olmaya yakın kuruluşlardır. Nahiyelerin yönetimini kazadaki *Kadın*ın atadığı bir “*nâib*” yapardı. Daha sonra Vilayet Nizamnamesi ile mal müdürleri bu görevi yürütmüşlerdir (Saydam, 1999: 132).

4.5. Köy

Köy; nüfus bakımından kasaba ve şehirlerden küçük ve ekonomik fonksiyonları büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayanan yerleşme merkezleridir (Çınar ve Gümüşçü, 2002: 81). Kendilerini çevreleyen mezarlarla birlikte değerlendirilen bu iskân yerlerinde genelde her köyün açıkça belirlenmiş arazisi ve

bir/birkaç mezrası mevcuttur (Gündüz, 2009: 306). Osmanlı Devletinde muhtelif bölgelerde çeşitli köy tipleri vardı. Fiziki, etnik, kültürel, askerî-politik faktörler köylerin büyüklüklerini, yerleşim şartları ise modelini ve ekonomik faaliyetlerini belirlemekteydi (Saydam, 1999: 133).

Köy topluluğu karakterini köye ait çayırlar, harman yeri, su kaynakları gibi ortak kullanım alanlarından almaktaydı (İnalçık, 2002: 223). Köyler özellikle dere kenarına veya yakınına inşa edilmekteydi. Köylerin su ihtiyacı ya çeşmelerden ya da 5–10 metrelik kuyulardan sağlanıyordu (Ülküsal, 1996: 72).

Bir köy oluşturmak için belli bir yere toplanıp oturan, tarım ve hayvancılıkla uğraşan ailelerinin varlığı yeterli değildir. Çünkü bu konuda belirleyici unsur, aile sayısı veya ekilen arazi miktarı değildir. Asıl tayin edici olan, tarım temelli bir yerleşimin devamlılığıdır. Tahrir Emîni bu yüzden yerleşimin mezarlığı, su kaynağı ve güvenilir yerel tanıklarca doğrulanabilecek sabit sınırları olup-olmadığını sorar, soruşturur. Çoğu zaman evliyadan birinin medfun oluşu, köyün varlığının kesintisiz sürüp gittiğinin kanıtı sayılır (İnalçık, 2002: 222).

Çok dağınık olan Osmanlı köylerinin birçoğu 5-6 haneden oluşuyordu. 400–500 hanelik köyler kasaba sayılıyordu ama buralarda köy hayatı yaşanıyordu (Saydam: 1999: 215). Her hane için sadece hane reisinin adı ve onun yanı sıra çok kabaca o hanenin yıllık geliri veya tarh edilen vergi miktarı belirtilirdi (Behar, 2000: 62). Bu ise kesin nüfus miktarını vermediği için nüfus tahminlerinde sapmalara yol açmaktaydı.

Köylünün toprağa bağlılık prensibine rağmen, kolaylıkla yer değiştirmesi, toprağını bırakıp çift-bozan olması rutin bir olaydır. Osmanlı kanunları bunu önlemek için, 10–15 yıl bir zaman içerisinde köylüyü yazılı olduğu köye geri getirme yetkisini sipahiye vermişti (İnalçık: 1993b: 11). Daha sonraları reayanın yerleşim yerini bırakıp gitmesi yasaklanmıştı (İnalçık, 2003: 115). Bu uygulamayla üretimin sürekliliği sağlanırken, göçlerle doğacak sorunlar da bertaraf edilmişti.

Osmanlı köylüsü için sınırlar çok önemliydi. O nedenle sınırlar yerel *Kadı* veya yardımcılardan biri tarafından belirlenirdi. Bunlar gerekli yerlere gidip, güvenilir kişilerden (bilirkişi) durumu yerinde soruşturup, köy sınırını saptayan bir belge düzenlerlerdi. Sultan da *Kadın*'ın bu belgesi temelinde "*sınırname*" denilen bir başka belge çıkarırdı (İnalçık, 2002: 224). İşte ancak bu sınırname ile belirtilen yerler köyün tapulu arazisi sayılabilirdi.

Osmanlı'da bazı özel amaçlarla kurulmuş köyler de vardı. Derbentçi (dağ geçitleri), köprücü (köprüler), küreci (madenler), çeltükçi (pirinç üretimi), okçular (ok-yay), yağcı (İnalçık, 2002: 223) gibi görevleri gerçekleştirmeleri için kurulan köylerdi. Bu sistem ile Osmanlı, emeği kontrol altına alan devletçi-patrimonial yapısı ile normal köy karakterinden farklı olarak daha sosyal yapıda köyler oluşturmuştur (İnalçık, 1993b: 12).

Osmanlı köylüsü sabanı, öküzü ve tohumuyla bağımsız bir işletme ünitesi olarak toprağı kendisi işlerdi. Kanunların belirlediği yükümlülükler dışında hiç kimse kendisine hiçbir iş yaptıramazdı (Yediyıldız, 1999: 478). Bununla birlikte köylülerin de karşılaştığı birçok sorun vardı. Bu sorunların en önemlisi otlakların komşu

köylülerce izinsiz kullanılmasıydı. Yine köylüler için diğer önemli bir sorun ise; konar-göçerlerdi. Köylülerin ekinlerini ve bağlarını hayvanlarına yediren, gaspcılık yapan, kız kaçıran, karşı çıkan köylüleri ise öldüren konar-göçerlerle ilgili şikâyetler yerel yöneticilere ve hatta divan-ı hümayuna kadar ulaştırılırdı (Tatar, 2005: 3-4).

At, deve sahibi olmaları ve silah taşımaları nedeniyle köylülerle aralarında çıkan çatışmalarda konar-göçerler genellikle üstünlük sağlıyorlardı. Konar-göçer cemaatlerin mensuplarının yolları üzerinde bulunan bölgelerde sebep oldukları bu tür olaylar, devlet idarecileri tarafından eşkıyalık olarak adlandırılmakta idi. (Arslan, 2001: 231-232). Bu tür durumlarda merkezi hükümetin genellikle köylüleri tutması ve *şirret ve şekavet* ile tanınan aşiretleri uzak yerlere sürmesi iki grup arasında kısmî bir denge sağlamaktaydı (BOA, A.AMD, 21/54, 15/12/1266; Faroqhi, 2002: 148).

Osmanlı köylerinde veya şehirlerinde yerel halkın yönetime katıldığı bilinmektedir. Osmanlı'nın prototipi olan Selçuklularda ise her köyün bir kethüdası vardı. Köy gençleri bu kethüdaya tabi bir "gençlik ocağı" teşkil etmekteydiler. İşte bu Selçuklu teşkilatı Osmanlılarda da devam etmiştir. Bunun yanında köylerde imamlar idari etkinliğe sahiptiler. Halk teşkilatı ise köy kethüdasının yönetimindeki "*yiğitbaşılar*"dan oluşmaktaydı (Saricaoğlu, 2001: 67). Köylerde bugünkü anlamda muhtarlıkların kurulmasına ise tazimattan hemen önce başlanmıştı (Saydam, 1999: 134). 1829 yılında ilk olarak İstanbul mahallelerinde muhtarlık örgütünün kurulması kararlaştırılmıştı (Saricaoğlu, 2001: 67). Bu uygulamaya daha sonra ülke genelinde devam edilmiştir. O dönemde muhtar, bir anlamda resmi gücün temsilcisiydi (Saydam, 1999: 134).

Köyler XVIII. yüzyıla kadar hâkim yerleşme türü olarak kaldılar (Çınar ve Gümüştü, 2002: 74). XVIII. Yüzyıldan itibaren değişen dünya şartları yerleşim açısından köyleri ikinci plana atmıştır. Fakat Osmanlı için köy ve köylü hep birinci sırada yer aldı.

4.6. Mezra

Türkçe'deki tam karşılığı "*ekinlik*" (İnalcık, 1987: XXIX) olan mezrayı beşeri coğrafyacılar; "*dönemsel yerleşimlerin, ya da köy yolundaki küçük yerleşimlerin bir türüdür*" şeklinde açıklarlar (İnalcık, 2002: 210). Osmanlı'da mezra; tarım yapılan ve yılın bir kısmında insanların yaşadıkları araziler olup, daimî ikamet edilmeyen yerlerdi (Çınar ve Gümüştü, 2002: 85). Köyden farklı olarak mezranın topluluğu temsil eden bir kethüdası veya imamı olmazdı (İnalcık, 2002: 209). Kanunnamelere göre herhangi bir arazinin mezra olarak yazılabilmesi için; üzerinde harap bir köy kalıntısının, kendi su kaynağının ve mezarlığının olup olmadığına bakmak gerekiyordu. Mezralar hakkında genellikle "*evvelden köy olup, şimdi nüfusu dağılmış ve tarlaları boz bırakılmıştır*" türünde kayıtlar düşülmüştür.

Mezralar yalnız terkedilmiş eski köylerden ibaret değildi. Bir köy, nüfusunun artması nedeniyle yanındaki orman veya boz araziye tarıma açarak yeni bir tahrirle bunu mukataalı arazi biçiminde devletten kiralardı. Böylece ortaya çıkan bu gibi topraklar da defterlerde mezra adıyla kaydolurdu. Bu mezralar üzerinde geçici yerleşmeler, birkaç haneden ibaret daimî yerleşimler haline gelebilirdi (İnalcık, 2003: 11).

Anadolu'da pek çok köyün adı viran veya örendir ki, bunların mezra olarak başlayıp daha sonra tam bir köy haline gelmiş olmaları kuvvetle muhtemeldir (İnalçık, 2002: 210). Bazı mezraların isimleri ise yakınındaki köylerle aynıdır. Aynı ismi taşıyan mezralar ya yakınında yaşayan köylüler tarafından tarıma açılmış topraklardır ya da bu köyün arazisinde kaldığı için aynı adı almıştır.

Mezra sözcüğü nasıl tanımlanırsa tanımlansın önemli olan mezraların çoğunun bir köye bağlı olarak deftere yazılmasıdır. Bu nedenle Osmanlı yönetimi genellikle mezrayı, köy ekonomisinin bölünmez bir parçası, bir çeşit arazi yedeği veya rezervi gibi görmüştür. Bu yönüyle mezra, köylüler için ek bir gelir kaynağını ve nüfus fazlasının yerleşebileceği toprağı meydana getirir. (Çınar ve Gümüşçü, 2002: 85).

4.7. Çiftlik

Çiftlik; çift sürülen ve ziraat yapılan yer manasında, muayyen büyüklükteki toprak parçasına veya türlü hususiyetler arz eden zirai işletme şekillerine verilen isimdir. (Barkan, 1997: 392). Farsça "*cuft = çift*" ile Türkçe "*lik*" ekinden meydana gelmiş olan kelime, Balkanlarda "*baştina*" olarak kullanılmıştır. Önceleri tımar sistemi çerçevesinde bir çiftçi aileye yetebilecek büyüklükte toprak birimi iken daha sonraları büyük zirai işletmeleri ve malikâneleri ifade eden bir anlam kazanmıştır. Bir çiftlik toprağı kanunnamelerle tespit edilmiş olup, verim kabiliyetine göre 60–150 dönüm arasında değişirdi (İnalçık, 1993a: 313). Çiftlikler de mahiyetine göre şu bölümlere ayrılır:

4.7.1. Reaya Çiftliği

Miri topraklar rejiminin icaplarına uygun olarak, müstakil bir köylü işletmesine yetecek büyüklükte olmak üzere, her yerin hususiyetine göre ayrıca hesap edilerek reaya çiftlikleri halinde parçalara bölünürdü. Bu çiftlikler onları işleyebilecek olan tapu ile bir peşin kira alınıp, daimi ve irsî bir nevi kiracılık mukavelesi ile bütün olarak terk edilirdi (Barkan, 1997: 392). XIV. yüzyılda sipahilere ait hassa çiftliklerinin çoğu reaya çiftliği haline getirilmiştir (İnalçık, 1993a: 314). Bu uygulamayla vergi toplama işi daha düzenli bir hal almıştır.

4.7.2. Hassa Çiftlik

Doğrudan doğruya sipahiler tarafından işletilen ve "*kılıç yeri*" tabiriyle de anılan çiftliklerdir (Barkan, 1997: 394). Bu çiftliklerin reaya çiftliklerinden farkı, raiyyat vergilerini ödememeleriydi. Hassa çiftlikleri ortakçılık ve mukataa sistemiyle tımarlı sipahilerce işletilirken, çiftliklerin orijinal ölçü birimleri ve karakterleri değiştirilmez, genellikle "*Mehmed Yeri*", "*Ali Yeri*" gibi o yerlerin sorumlusu olan şahsın adıyla anılırdı (İnalçık, 1993a: 314).

4.7.3. Askeri Vazifelilere Bağlı Çiftlikler

Bir takım askeri vazifeler ile alakalı çiftçi askerler de vardır ki bunlar, işledikleri çiftliklerin her türlü vergilerinden muaftılar. Buna mukabil kendi aralarında nöbetleşe sefer veya hizmetlere iştirak ederler ve bu bakımdan teşkilatlandırılmış bulunurlardı. Yaya, müselleme ve yörüklerin ellerinde bulunan çiftlikler ile voynuk baştinelerini bunlar arasında zikredilebilir (Barkan, 1997: 394).

Yaya ve müselleme çiftlikleri kendileri tarafından ekilip biçilirdi (İnalçık,

1993a: 314). Piyadelerin buldukları çiftlikler zaman zaman yamak sayısı ve gerekirse çiftliğin zirai kapasitesi nazar-ı itibara alınarak tahrir ve tespit olunurdu. Buna göre piyade çiftliklerinin âlâsı 70, evsadı 100 ve ednası 150 dönüm kadar yeri ihtiva etmekteydi (Emecen, 1989: 147-148). Çift veya çiftlü, bir çiftlik genişlikteki, nim-çift ise onun yarısı kadar bir arazi parçasını tapu ile tasarruf eden köylüdür (İnalçık, 1959: 576).

4.7.4. Büyük Zirai Mülk ve İşletme Çiftlikleri

Memleketin her tarafında ictimai ve zirai bir bünye tagayyürlü ve çiftlik sahipleri denilen toprak zengini ağa ve beylerden mürekkep, zirai bir derebeyi sınıfı ile topraksız ve varlıksız köylüler arasında bir toprak meselesi meydana çıkmıştı. Bosna Hersek Vidin, Teselya ve Makedonya gibi bazı Rumeli memleketleri, büyük bir kısım toprakları çiftlik haline sokulmuş olan birer ülke görünümündeydi. O nedenle bu gibi yerler bu isimle adlandırılmıştır (Barkan, 1997: 394-395).

4.7.5. Muattal Çiftlik

Bazı kullanılmayan, terkedilmiş çiftlikler de vardı ki bunlar belgelerde “*battal çiftlik*” olarak geçmektedir (Çınar ve Gümüşçü, 2002: 88).

Osmanlı tebaası (ister Müslim, ister gayr-ı Müslim olsun) babalarından intikal eden mülk arazilere sahip olabiliyordu. Vatandaş isterse bu arazileri satabilir, hibe edebilir veya vakfedebilirdi (Çağatay, 1946: 483). O nedenle çiftlikler bir tür miras yoluyla babadan oğula geçerdi. Böylece mücerret için hem sahip olduğu bir arazi olur, hem de devlet için arazi boş olmaktan kurtarılmış olurdu.

4.8. Yayla

Yayla, yaz mevsiminin sıcak günlerinde yüksek alanlardaki serin yerlere çıkılıp, çoğunlukla hayvancılığın yapıldığı geçici yerleşmedir (Koestler, 1984: 16). Yayla köyden ayrı, fakat köye sosyo-ekonomik olarak bağlı, çoğu kez köyün ortak mülkiyetinde olan yerleşme birimi olarak tanımlanabilir (Çınar ve Gümüşçü, 2002: 87). Hayvancılıkla geçinen Türklerin yaşamında yaylanın ayrı bir yeri vardır.

Türk aşiretlerinde baharın gelmesiyle aile fertlerinin tamamı yaylaya göçmezdi. Hayatın ve hayvancılığın devam ettirilebilmesi için elzem olan tarımın sürdürülmesiyle doğrudan ilgili olan erkekler, meskûn yerlerde kalırlardı. Yaylaya genelde kadın, çocuk ve çobanlar çıkarlardı. Bu sebeple de yaylalar mümkün olduğunca yerleşim birimlerine yakın seçilirdi. (Söylemez, 2007: 15). Bu uygulamayla bir taraftan zirai üretim sağlanırken, diğer taraftan hayvansal gıdalar pazarlara indirilerek ekonomi canlı tutuluyor ve aile bütçesi korunuyordu.

Osmanlı kanunnamelerinde “*yaylak ile kışlak*”ın *ahkâmı sair arazi gibidir*” deniliyordu (Ögel, 2000: 1-3). Yani yayladaki halk raiyet rüsumundan mükellef tutuluyordu. Çünkü bu vergiler arazi-i miriyyenin işlenmesi karşılığında “*yaylak resmi*”, “*otlak resmi*” ve “*yatak resmi*” gibi adlarla toplanıyordu (Çağatay, 1946: 509).

4.9. Kışlak

Kışlak, konar-göçerlerin yayladan inerek hayvanlarıyla birlikte kışın konakladığı yerdir. Kışlaklar coğrafi şartların yerleşme açısından elverişli olması nedeniyle zamanla daimî yerleşim birimleri haline gelmişlerdir. (Çınar ve Gümüşçü, 2002: 92).

4.10. Kom

Genelde Doğu Anadolu'da görülen kom; mezradan, orada oturmeyen bir toprak sahibine ait bir çeşit hayvan çiftliği olması, ağıllar ve çobanların kulübelerini kapsamıyla ayrılır (İnalçık, 2002: 210).

4.11. Oba

Oba bir göçer hane halkının hayvan otlatma alanıdır ve daha çok yayla yapısı içerisinde incelenmesi gerekir. Ancak oraya yerleşen hane halkı esas olarak tarımla uğraşır hale geldiğinde, oba artık mezraya dönüşür (İnalçık, 2002: 210).

4.12. Divan

Obanın üzerinde yükselen ama yerleşim ilerledikçe silinmeye yüz tutan kabilesel bir üst yapıya verilen addır (İnalçık, 2002: 210).

5. İskân Açısından Yörükler

Yaylak-kışlak mahalleri arasında devamlı bir hareket içinde olup at, koyun, keçi, deve ve katırdan ibaret sürülere sahip bulunan Türkmen aşiretlerine "Yörük" adı verilmektedir⁵. Yörük, Türkmen, konar-göçer, aşiret gibi kelimeler çoğu zaman birbirine karıştırılmaktadır. Anlam bulanıklığını gidermek için bu terimler şöyle açıklanabilir: Osmanlı Devleti'nde Türkçe konuşan göçebelere "Türkmen", yerleşiklere ise "Türk" denilmekteydi. Zamanla göçebeye "Türkmen", köylüye "Türk" ve şehirliliye de "Osmanlı" denilmiştir (Öztürk, 1992: 6). M. Halil Yınaç da "Türkmen, Türkün aşiret kısmıdır" diyerek aradaki anlam farkına açıklık getirmiştir. (Kaya, 2004:18).

Sosyal bakımdan "il", "el" veya "ulus" adı altında gruplandırılan konar-göçerler, "boy", "cemaat", "oymak" ve "oba" şeklinde kollara ayrılmıştır. Her boyun başında bir Bey (Boybeyi) bulunurdu. Aşiret boybeylerine "Mîr-i Aşiret" denirdi. Arap aşiretlerinin boybeylerine de "Şeyh" denirdi. Boybeyi, aşiret içinden bir de "kethüda" seçerdi. Gerek has şeklinde gerekse bir sancağın vergi dairesine bağlı olarak vergi ödeyen Yörüklerin başına hükümetçe "voyvoda"⁶ tayin edilirdi (Orhonlu, 1963: 908). Voyvoda aracılığıyla Türkmenlerden tahsil edilen en önemli vergi, "koyun resmi" olarak bilinen "ağnam"⁷dir (Sansar, 2002: 908).

Konar-göçer bir yaşam tarzı benimsemiş olan Yörüklerden sahillere yerleştirilenler gemi malzemesi ve yapımıyla; yollar üzerine yerleştirilenler yolların emniyeti, tamiri, köprü inşasıyla; maden ocağı civarına yerleştirilenler cephane ve mali kuvveti sağlamakla; orduya alınanlar nakliye işleriyle sorumludurlar. Ayrıca

⁵ Genelde konar-göçerler için Batı Anadolu ve Rumeli'dekilere "Yörük"; Orta ve Doğu Anadolu'dakilere ise "Türkmen" veya "Aşiret" tabirleri kullanılmaktaydı. Her üç tabirde de Türk nüfusu kast edilmekte olup, resmi kayıtlarda "konar-göçer" ifadesi kullanılmıştır. Bkz: (Sansar, 2002:907).

⁶ Kaza statüsündeki aşiretlerin başına tayin edilen "Kaimmakam", merkezi otoritenin temsilcisidir. Bu yönüyle voyvodanın yerini tutar (Saydam, 1999: 21).

⁷ Ağnam resmi 1858 yılında yapılan bir değişiklikle hayvan varlığı üzerinden değil, gelirden alınması (bölgesel farklılıklar dikkate alınarak) yoluna gidilmiştir (Akyıldız, 1993: 129).

devlet eliyle kurulan yapıların ve kalelerin onarımıyla görevlendirilmişlerdir (Çetintürk, 1943: 49).

Osmanlı'da konar-göçer hayatı yaşayan Türk aşiretlerinin bazı fertlerinin yaptığı asayişsizlikten dolayı, adeta kolektif ceza uygular gibi, bütün aşiretlerin eşkiya olarak lanse edilmesi tarihi realitelere uymamaktadır. Çünkü Türk kültüründe aşiret mensupları kendilerini, yerleşik olmaktan çok daha üstün bir vasma haiz görmekteydiler. Zîra bu konar-göçerliğin bir meziyet olduğu anlayışı Orta Asya Türklerinde kabul görmekle birlikte, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda da "Bey" olmanın şartı sayılıyordu (Söylemez, 2007: 6-7).

Sonuç

Selçukluların doğal bir uzantısı gibi tarih sahnesine çıkan ve kuruluş yıllarında devletten ziyade bir beylik görünümü arz eden Osmanlılar, gaza anlayışıyla hem topraklarını genişletmiş, hem de İslam dininin hızla yayılmasını sağlamışlardır. Osmanlıların bu başarılarının sırrı ise; istimâlet anlayışıyla bir taraftan fethettikleri yerlerin halkına serbestlik tanırken, diğer taraftan reayasına sahip çıkarak yeni iskân yerleri ve iskân politikalarıyla halkının refahını sağlamasıydı. Bu düşünceyi gerçekleştirmek için kullanılan bir metot da; ordunun yanı sıra ilerleyen dervişlerin boş ve ıssız yerlerde iskân amaçlı zaviyeler tesis etmesiydi.

Kuruluş devrinde batıya, özellikle Balkanlara doğru bir yayılma politikası içerisinde olan Osmanlılar, yeni fethedilen memleketlerin Türkleştirilmesinde yerleşik halka nazaran daha savaşçı bir yapıya sahip olan konar-göçerleri kullanmışlardır. Bu uygulamalarla Osmanlı iskân siyaseti Balkanlarda sosyal devrim ve ümit edilenin çok ötesinde bir memnuniyet oluşturmuştur. Çünkü fethedilen bütün toprakların yüksek mülkiyet hakkı devlete mal olmuş, daha sonra senyöriyal haklar kaldırılmıştır. Böylece senyörlerin ve manastırların köylü üzerindeki angarya ve ayrıcalıkları feshedilmiştir. Tebeaya vergi ödemelerinde sağlanan kolaylıklar zaten başlı başına bir inkılâp olmuştur. Fethedilen yerlerde, önceki hüküm sürenlerin aldığı vergilerden daha az oranda vergi alınması, bölge insanının güvenliğinin sağlanması ve adem-i merkeziyetçilik anlayışıyla bölge halkına ferah bir yaşam sunulması bunun açık bir delilidir.

Orta Asya'dan Anadolu'ya yapılan Türk boy ve aşiret göçleri, IV. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar devam etmiştir. Anadolu'nun Türkleşmesini sağlayan bu süreç içerisinde Osmanlıların iskân politikalarının rolü çok büyüktür. Osmanlı iskânları gelişigüzel değil, belirli bir plan-program çerçevesinde gerçekleşmiştir. Mesela iskân mahallerine bir hükümet konağı yapılarak hem merkezi otorite hissettirilmiş, hem de vatandaşın kolayca arz-ı hâlini bildireceği bir merci bulundurulmuştur. Ülkenin her köşesinin şen ve mamur edilmesi ana hedefler arasında yer almıştır. Ayrıca sosyal devletin mesuliyet anlayışıyla tüm kesimlere, tüm fertlere ulaşılmaya ve her türlü yardım sağlanmaya çalışılmıştır. Bugün Türkiye'de bulunan birçok kır veya şehir yerleşimi Osmanlı'dan kalmıştır. Osmanlı Devleti'nin iskân siyaseti ve yerleşim birimlerine yönelik faaliyetleri her türlü saldırıya rağmen Osmanlıyı altı asırdan fazla ayakta tutan dinamiklerdendir.

Kaynakça

a. Arşiv Belgeleri

- BOA, A.AMD, 21/54, 15 Z 1266
BOA, A.MKT, MHM, 309/44, 17 Ra 1281.
BOA, BEO, 1338/100288, 1 Ra 1317.
BOA, MVL, 230/23, 17 Ca 1266.

b. Araştırma Eserler

- Akın, G. (1990). *Asya Merkezi Mekân Geleneği*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Akyıldız, A. (1993). *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Arslan, H. (2001). *Osmanlı'da Nüfus Hareketleri (XVI. Yüzyıl): Yönetim Nüfus Göçler, İskânlar, Sürgünler*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Aynî Ali Efendi. (1962). *Osmanlı Arazi Kanunları*. (Haz.: Hadiye Tuncer). Ankara: Tarım Bakanlığı Yayınları.
- Balducci, H. (1987). *Rodos'ta Türk Mimarisi*. (Çev.: Celaleddin Rodoslu). (2. Baskı). Ankara: TTK Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1997). "Çiftlik". *İ.A. C.3*, İstanbul: MEB Yayınları, s. 392-397.
- Barkan, Ö. L. ve Meriçli, E. (1988). *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defteri*. C.1, Ankara: TTK Yayınları.
- Başar, F. (1997). *Osmanlı Eyalet Tevcihatı*. Ankara: TTK Yayınları.
- Behar, C. (2000). "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşmesi". *Osmanlı Devletinde Bilgi ve İstatistik*. (Der.: Halil İnalçık ve Şevket Pamuk). Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, s. 61-72.
- Bozkurt, G. (1989). *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*. Ankara: TTK Yayınları.
- Çağatay, N. (1947). "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler". *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 5 (5), s. 438-511.
- Çetintürk, S. (1943). "Osmanlı İmparatorluğunda Yürük Sınıfı ve Hukuki Statüleri". *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 2 (1), s. 107-116.
- Çınar, H. ve Gümüşçü, O. (2002). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Çubuk Kazası*. Ankara: Bilge Yayıncılık.
- Danışman, Z. (1993). *Koçi Bey Risalesi*, İstanbul: MEB Yayınları.
- Eldem, V. (1994). *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Emecen, F. M. (1989). *XVI. Asırda Manisa Kazası*. Ankara: TTK Yayınları.
- Ergenç, Ö. (1995). *XVII. Yüzyılda Ankara ve Konya*. Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları.
- Evliya Çelebi. (1996). *Seyahatname*. C.1-2, İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Faroqhi, S. (2002). "İktisat Tarihi 1500-1600". *Türkiye Tarihi*. (Yay. Yön.: Sina

- Akşin). (7.Basım). C.2, İstanbul: Cem Yayıncılık, s. 145-205.
- Gündüz, A. (2009). "XVI. Yüzyılda Antakya Nahiyesi", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Hatay Özel Sayısı*. VI (12), Hatay: s. 289-323.
- Halaçoğlu, Y. (1998). *XIV-XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*. (4. Baskı). Ankara: TTK Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (1997). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. (3. Baskı). Ankara: TTK Yayınları.
- İnalçık, H. (1987). H. 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arvanid. Ankara: TTK Yayınları.
- İnalçık, H. (1993a). "Çiftlik". *D.İ.A.* C.8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İnalçık, H. (1993b). *Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İnalçık, H. (2002). *Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. (Çev.: Halil Berktaş). C.1, İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İnalçık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*. (Çev.: Ruşen Sezer). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnalçık, H. (Ekim 1959). "Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü". *Bellekten*. XXIII (92), Ankara: TTK Yayınları, s. 575-610.
- Kafesoğlu, İ. (1957). *Türkler ve Medeniyet*. İstanbul: [y.y.].
- Karal, E. Z. (1998). *Osmanlı Tarihi*. C.VIII, Ankara: TTK Yayınları.
- Kaya S. (2004). *Müslümanlar Tarafından Fethinden XIII.yy. Sonuna Kadar Maraş Beyleri*. Kahramanmaraş: Özcan Ofset Baskı.
- Kaymaz A. vd. (1977). *Türkiye Tarihi*. İstanbul: Dilek Matbaası.
- Koestler, A. (1984). *On Üçüncü Kabile (Hazar İmparatorluğu ve Mirası)*. (Çev.: Belkıs Çorakçı). İstanbul: [y.y.].
- Köprülü, F. (1988). *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, (3. Baskı). Ankara: TTK Yayınları.
- Nizamülmülk. (1999). *Siyasetname*, (Haz.: Mehmet Altay Köymen). Ankara: TTK Yayınları.
- Orhonlu, C. (1963). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretleri İskân Teşebbüsü (1691-1696)*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Orhonlu, C. (1967). *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilatı*. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2000). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri*. Ankara: TTK Yayınları.
- Ögel, B. (2000). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. (4.Baskı). C.III, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, B. (2001a). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. C.II, İstanbul: MEB Yayınları.
- Ögel, B. (2001b). *Türk Mitolojisi*. C.I, İstanbul: MEB Yayınları.
- Öztuna, Y. (1996). *Devletler ve Hanedanlar*. (2.Baskı). C.II, Ankara: KB Yayınları.

- Öztürk, A. (2001). *Ötüken Türk Kitabeleri*. Ankara: MEB Yayınları.
- Öztürk, M. (1992). "Antakya ve Çevresinde Aşiretlerin İskânı". I. *Hatay Tarih ve Folklor Sempozyumu Bildirileri*. (Kitabından Ayrıbasım). Antakya: s. 1-17.
- Öztürk, Y. (2000). *Osmanlı Hâkimiyetinde Kefe*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Pamuk, B. (2004). "Osmanlı Fetihlerinin Stratejik Sırrı". *Tarih ve Düşünce*. (48), s. 24.
- Sansar, M. F. (2002). "Tanzimat Döneminde Aşiretlerin İskânı". *Türkler*. (Ed.: Kemal Çiçek vd.). C.13, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 907-923.
- Sarıcaoğlu, M. E. (2001). *Mali Tarih Açısından Osmanlı Devletinde Merkez-Taşra İlişkileri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Saydam, A. (1999). *Osmanlı Medeniyeti Tarihi*. Trabzon: Derya Kitabevi.
- Solakzade, M. H. Ç. (1989). *Solakzade Tarihi*. (Haz.: Vahid Çubuk). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Söylemez, F. (2007). *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi –Rişvan Aşireti Örneği-*. İstanbul: Kitabevi.
- Şentürk, M. H. (1992). *Osmanlı Devletinde Bulgar Meselesi*. Ankara: TTK Yayınları.
- Şimşir, B. N. (1992). "Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu". *Bulgaristan'da Türk Varlığı*. (3.Baskı). Ankara: TTK Yayınları, s. 44-62.
- Tatar, Ö. (2005). *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskânı (1691-1750)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Turan, O. (1999). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. (8. Baskı). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ülküsal, M. (1996). *Dobruca ve Türkler*. (7), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Ünal, T. (1981). *Osmanlılarda Fazilet Mücadelesi*. Ankara: Nur Yayıncılık.
- Yediyıldız, B. (1993). "Osmanlılarda Hâkimiyet Anlayışı". *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. (Ed.: Hakkı Dursun Yıldız). C.12, İstanbul: Çağ Yayınları, s. 293-314.
- Yediyıldız, B. (1999). "Yerleşimler", *Osmanlı Devleti Tarihi*. (Ed.: Ekmeleddin İhsanoğlu). C.II, İstanbul: IRCICA Yayınları.
- Yücel, Y. (1992). "Balkanlar'da Türk Yerleşmesi ve Sonuçları". *Bulgaristan'da Türk Varlığı*. (3. Baskı). Ankara: TTK Yayınları, s. 67-85.